

developped at that time. All these things are called superstition, and although they are senseless and useless, they reflect a sincere and strong desire of primitive people to be protected and saved from different diseases.

SANITETSKO OBEZBEĐENJE I ZBRINJAVANJE RANJENIKA NA TERITORIJI SREMA U TOKU NOB-a 1941—IX 1944. GODINE

Duška VESKOVIĆ

Problem sanitetskog zbrinjavanja i obezbeđenja ranjenika u partizanskom načinu ratovanja je veoma složen zbog nekonstantnosti slobodne teritorije, neophodne potrebe stalnog pokreta, teškoće u obezbeđenju izvora snabdevanja sanitetskim materijalom, stručnim kadrovima i odgovarajućim prostorom.

Organizacija sanitetske službe u Sremu imala je svoje specifičnosti zbog određenih uslova koji su postojali na ovoj teritoriji: zbog demografskog položaja Srema, važnih komunikacija sa utvrđenjima koja su se ovde nalazila, zbog gustine zaposednute teritorije i dr.

Godina 1941. u Sremu protekla je uglavnom u organizacionim i političkim pripremama za ustanak, s nekoliko manjih oružanih akcija protiv neprijatelja. Priliv novih snaga u Pokret na teritoriji Srema bio je postepen, ali organizovan i bez opadanja. Formiraju se mesne udarne grupe, desetine i odredi. Februara 1942. godine u Sremu dejstvuju četiri odreda sa 1.000 naoružanih boraca. Formiran je i Glavni štab partizanskih odreda za Srem, čiji je prvi komandant bio Sreta Popović, a komesar Stanko Paunović-Veljko. Iz dana u dan ustanak se sve više širio, broj boraca se svakim danom povećavao. Srem je postao centar ustanka u Vojvodini. Oko 80% stanovništva učestvovalo je u Pokretu, nanoseći gubitke neprijatelju na svakom koraku. Stvorena je i slobodna teritorija koja je pružala uslove za rad pokrajinskog rukovodstva.

Na sastanku OK KPJ za Srem i rukovodilaca iz istočne Bosne, uz saglasnost delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ, odlučeno je da se glavnina sremskih snaga, tri bataljona, prebaci u istočnu Bosnu. U bosanskom mestu Brđanima, 11. aprila 1943. godine formirana je Prva, a zatim i Druga vojvođanska brigada koje su po naredbi Vrhovnog štaba operisale na teritoriji istočne Bosne. Dok je glavnina sremskih partizanskih snaga uspešno dejstvovala u Bosni, u Sremu se beleže brojne uspešne oružane akcije i diverzije koje su sve više slabile moć neprijatelja.

Za razvoj vojvođanskih operativnih jedinica i NOP Vojvodine u celini od posebnog je značaja sastanak vojvođanskog vojno-političkog rukovodstva s Vrhovnim štabom i drugom Titom juna 1943. godine. U leto i jesen 1943. godine formiraju se Treća, Četvrta i Peta vojvođanska brigada, a od Prve i Druge formira se XVI vojvođanska divizija.

Snage otpora su sve brojnije i januara 1944. godine u Bosutskim šumama formirana je VI udarna brigada. U vatri ofanzive koju je nepri-

jatelj preduzeo na Srem formira se i VII vojvođanska brigada koja ulazi u sastav XII vojvođanskog korpusa.

Još u toku priprema za ustanak počinje organizovanje našeg ratnog saniteta. Prikupljaju se lekovi, sanitetski materijal i instrumenti koji se sklanjaju po kućama ili na određena mesta po selima širom Vojvodine. Uporedo s jačanjem oružane borbe razvijala se i sanitetska služba koja je imala svoje specifičnosti. Zdravstvena služba bila je primorana da obavlja svoj rad u stanju permanentne pripravnosti za pokret i u toku samog pokreta, naročito u početku NOB, kada su i pomoć ranjenicima pružala mahom nestručna lica.

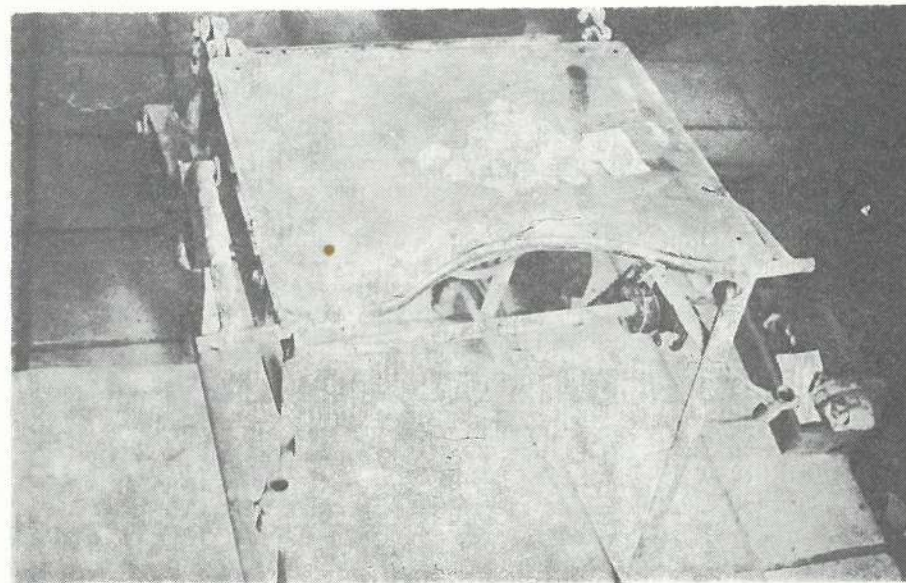
Međutim, već marta 1942. godine Fruškogorski odred dobio je lekara i od tog vremena zdravstvena služba u Odredu počinje svoju pravu i stručnu delatnost. Odmah je organizovan prvi bolnički tečaj pri ambulanti Odreda radi obezbeđenja bolničkog kadra. Tečaj je trajao oko mesec dana i na njemu je obrađivan materijal iz opšte higijene, govorilo se o suzbijanju zaraznih bolesti, o pružanju prve pomoći, o načinu previjanja i lečenju ranjenika. Teži ranjenici koji nisu mogli biti zadržani na ambulantom lečenju raspoređeni su po kućama u obližnjim selima Mandelosu, Šuljmu i Ležimiru, gde su čuvani u najvećoj tajnosti i lečeni od strane lekara i bolničarki koji su ih obilazili uglavnom noću.

Iz prve ambulante i od polaznika prvog tečaja za bolničarke formiran je sanitet I, II, III i IV čete Fruškogorskog odreda. U četi kao osnovnoj taktičkoj jedinici za neposredno sanitetsko zbrinjavanje i obezbeđenje bile su zadužene četna bolničarka i higijeničarka. One su raspoloživim sredstvima razvijale četnu ranjениčku prihvatnicu, i to neposredno iza borbenog poretka (slika 1). Dok se, s jedne strane, razvija sanitet po jedinicama, s druge strane, razvijaju se i zdravstvene ustanove koje dobijaju regionalni i stacionarni karakter, a u njima se leče ranjenici i bolesnici upućeni iz jedinica, s fronta.

Slika 1. — Bolničarke pružaju prvu pomoć teško ranjenom borcu na položaju.

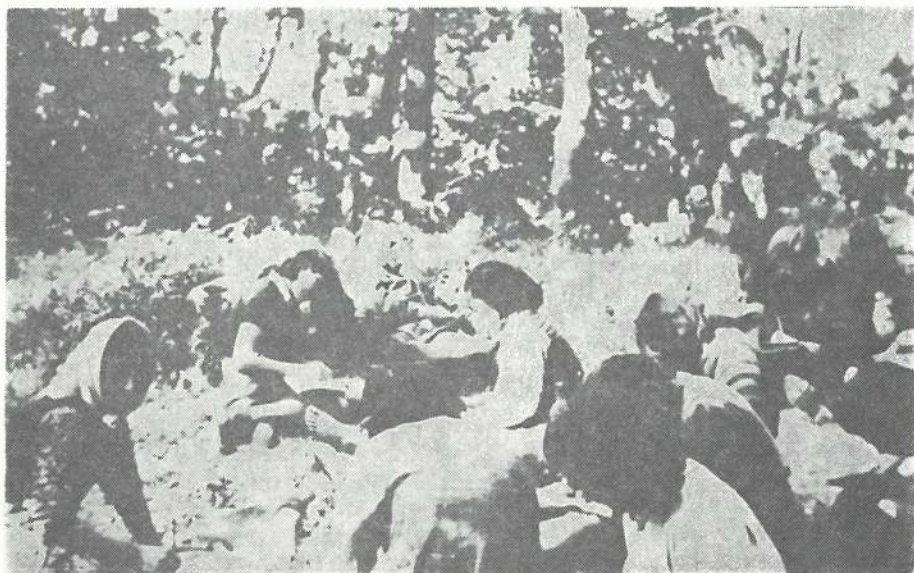
Na dan 20. juna 1942. godine formirana je bolnica Fruškogorskog odreda nedaleko od puta Grgurevci—Čerević, kako to svedoče i podaci dr Dušana Savića zabeleženi u njegovim sećanjima »Razvoj sanitetske službe NOR-a u Vojvodini«. Bolnica je bila smeštena pod jedan šator i kolibu napravljenu od dasaka i pokrivenu senom. Upravnik bolnice bio je dr Dušan Savić, politički komesar Ružica Đarmati, a ekonom Živojin Peričin. U bolnici su formirana dva odeljenja, hirurško i interno, a u vreme svog formiranja bolnica je imala 28 ranjenika i 11 bolesnika. Kapacitet bolnice povećavao se iz dana u dan, jer su u bolnicu evakuisani ranjenici koji su bili raspoređeni po selima, radi stručnijeg i boljeg lečenja. Higijenske prilike u bolnici bile su dosta dobre, ali je bolnica oskudevala u instrumentima, pa su i za vrlo složene operacije bili prinuđeni da koriste priručni materijal, obične noževe, pincete, običan konac, male testere (slika 2). Posle formiranja bol-

Slika 2. — Operacioni sto saniteta Glavnog štaba Vojvodine.

nice pristupilo se organizovanjem snabdevanju lekovima i sanitetskim materijalom. Mesni narodnooslobodilački odbori koji su bili u direktnoj vezi sa apotekama bili su neposredno zaduženi za snabdevanje bolnice. Lekovi su stizali i iz Bačke i Banata, a još uvek se i spontano snabdevalo i lekovima i sanitetskim materijalom.

Pri bolnici je formiran i drugi sanitetski tečaj za bolničarke koji je imao 32 polaznice. Kurs je trajao oko 15 dana, a program kursa bio je sadržan u 15 tema (slika 3 i 4). Zahvaljujući dobro organizovanoj teorijskoj i praktičnoj nastavi i maksimalnom zalaganju kursista, postizani su dobri rezultati i bolničarke koje su se posle završenog kursa najčešće i najbrže vraćale u četu bile su osposobljene da pruže prvu pomoć i vrše trijažu, a jedna od najdragocenijih osobina sanitetskog kadra koji je

Slika 3. — Grupa slušalaca sanitetskog kursa s rukovodiocem dr Borom Gnjačićem u Fruškoj gori 1943. godine.

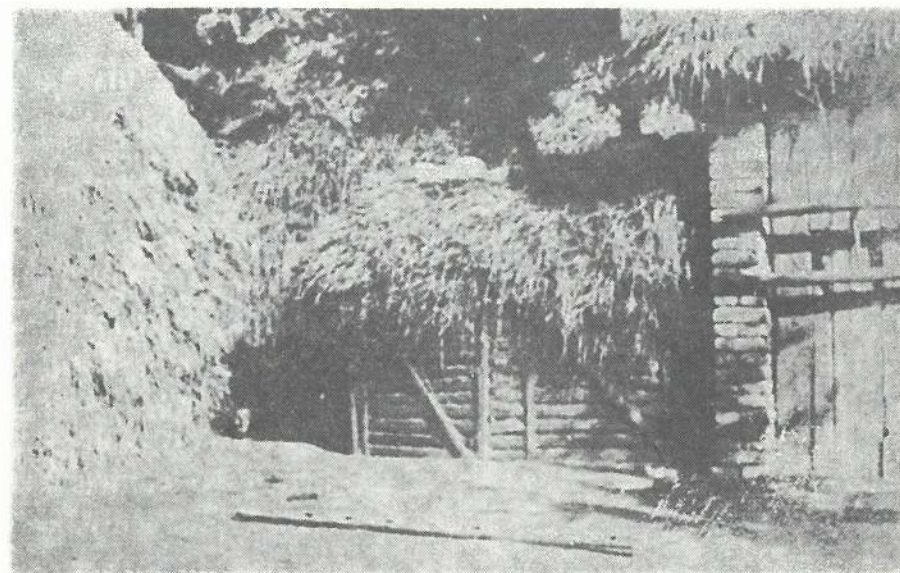
Slika 4. — Učesnici sanitetskog kursa pri bolnici fruškogorskog područja 1944. godine.

izgrađivan u toku NOB je besprimerno zalaganje, ljubav i briga za ranjenike koji nisu napuštani ni u najtežim situacijama, pa i po cenu vlastitog života.

U toku leta i jeseni 1942. godine bolnica Fruškogorskog odreda bila je stalno u pokretu sklanjajući se od naleta neprijatelja. Od novembra 1942. godine bolnica je bila smeštena u selu Mandelosu i tu ostaje prak-

tično do kraja rata, do 1944. godine, pod nazivom Fruškogorska »F« bolnica. Ranjenici i bolesnici su smešteni po kućama, a u slučaju napada neprijatelja sakrivani su u specijalno pripremljena skloništa.

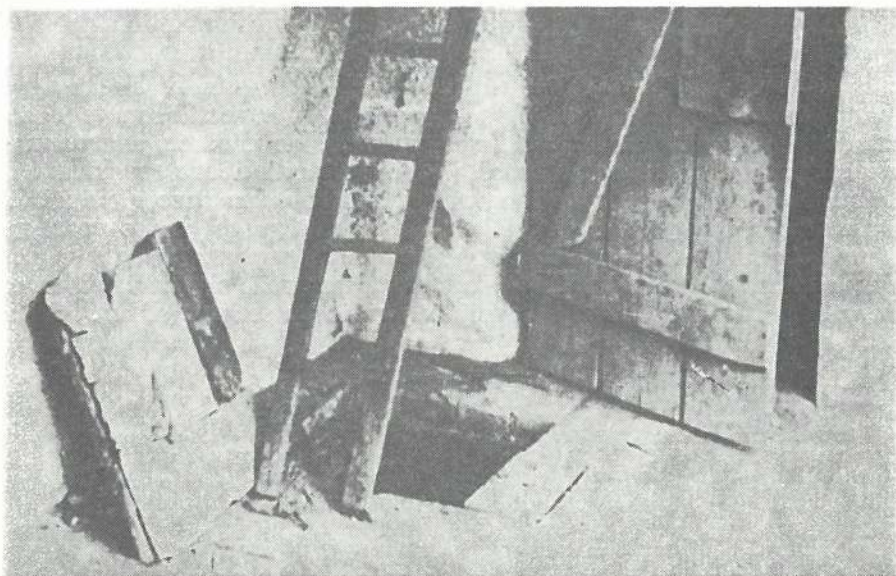
Prva baza u selu Mandelos osposobljena je već 25. maja 1942. godine. Ova skloništa kopana su uglavnom u sklopu kuće, a čuvana su u najvećoj tajnosti. Ulaz u sklonište morao je biti dobro maskiran. Nalazio se ili u štali ili ispod kućnog praga, a kasnije su baze pravili i u baštama i van naselja. Baze su bile snabdevene svim što je bilo potrebno za lečenje i negu ranjenika u trajanju i od petnaest dana. Mogle su da prime po nekoliko ranjenika i bolesnika i da im pruže sigurnu zaštitu u vreme upada i pretresa koje je neprijatelj vršio po selima (slika 5, 6 i 7).

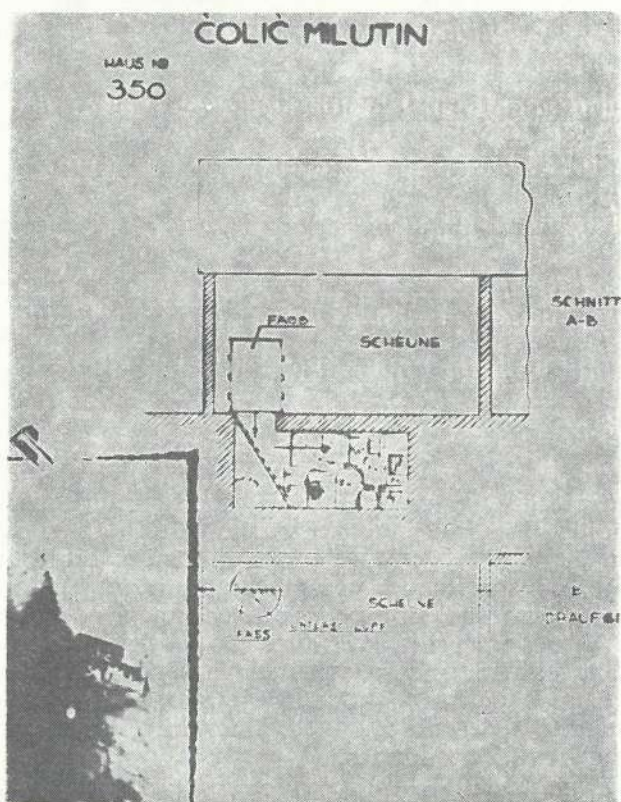
Slika 5. — Baza Prvog sremskog odreda.

Zbog pripremljenog napada ustaša na selo 20. aprila 1943. godine Fruškogorska bolnica bila je evakuisana u selo Šuljam, pa zatim u Ležimir, da bi od maja 1944. godine ponovo bila stacionirana u selu Mandelos. Bolnica je bila smeštena u vinogradima u jednoj većoj zgradi. Imala je tri odeljenja: hirurško, interno i zarazno, kao i posebne prostorije za ambulantne preglede. Upravnik bolnice bio je dr R a d i v o j P e j a k o v i ć. Bolničke jedinice bile su smeštene u selima Grgurevci, Bešenovo, Stejanovci i Lug. Kapacitet bolnice bio je oko 150 ranjenika i bolesnika. Bolnica je imala dva lekara, 16 bolničarki, higijeničara, apotekara, političkog komesara i intendanta.

Novembra meseca 1942. godine formirana je u Karlovčiću i u Mihaljevcima i druga bolnica u Sremu koja je nosila naziv Posavska »P«

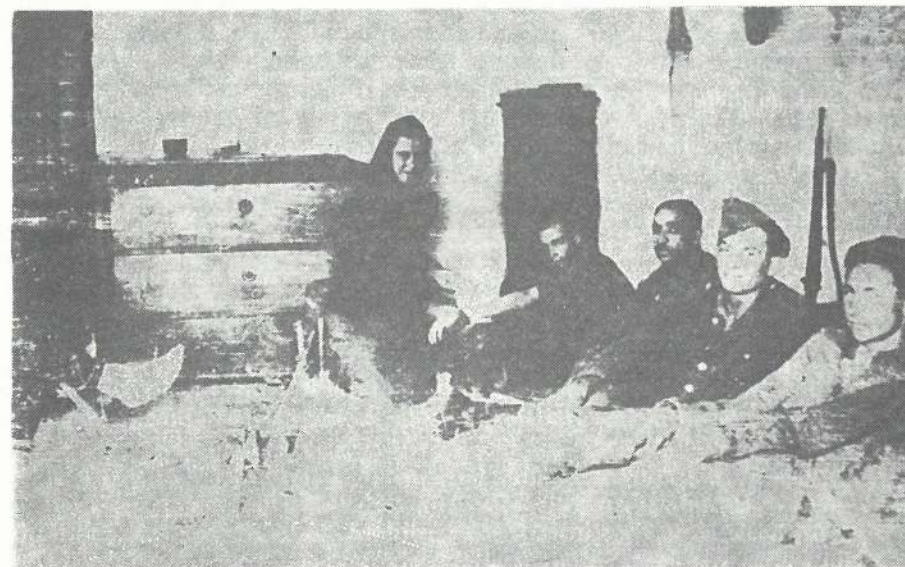

Slika 6. — Ulaz u bazu.

Slika 7. — Snimak baze u kući Milutina Colića.

bolnica. Bolničke jedinice ove bolnice bile su smeštene u selima Miha-ljevci, Ašanja, Miškovci i Deč, a kapacitet bolnice bio je oko 130 ranje-nika (slika 8). Zahvaljujući velikom delu oslobođene teritorije 1944. go-

Slika 8. — Ranjeni partizani u bolnici posavskog područja 1944. godine.

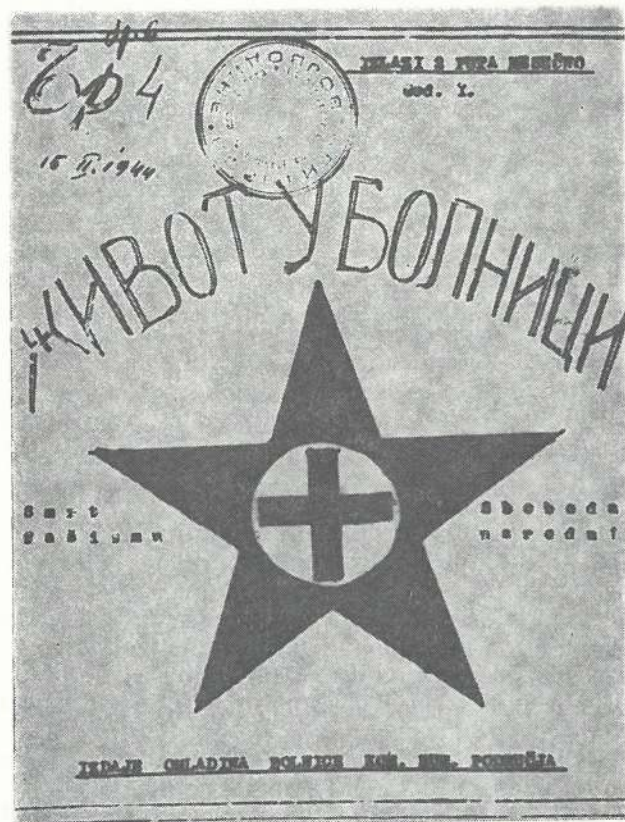
dina obeležena je i vidnim razvojem saniteta. Formirana je Bosutska »B« bolnica i bolnica u Belegišu, tzv. Dunavska »D« bolnica sa upravni-kom dr Ljubomirom Rašovićem i s dva lekara koji su bili zaduženi da brinu o 50 ranjenika. Dunavska bolnica imala je bolničke jedinice razmeštene u selima Stari Banovci i Surduk. Pri bolnicama su i dalje organizovani tečajevi za bolničarke koje su od prvih dana rata pa sve do oslobođenja pokazivale veliku želju da nauče, a zatim da pomognu. Samopregor u radu i ljubav prema ranjenim drugovima ogledala se u svakom momentu i na svakom koraku.

Sanitetsko snabdevanje imalo je različite izvore. Koristili su se le-kovi i oprema zaplenjena od neprijatelja. Najrazličitiji predmeti sanitet-ske opreme (nosila, udlage, instrumentarij, zavoji, gaza) izrađivani su i u vlastitim radionicama, a krajem 1943. godine u skromnijim razmera-ma i saveznici počinju da doturaju sanitetski materijal i lekove. Često se ipak osećao nedostatak, naročito nekih specifičnih lekova, nekih seruma i vakcina, zatim zavojnog materijala i hirurških instrumenata, ali su le-kari pronalazili razne mogućnosti i sredstva za pružanje pomoći.

Podaci nam govore da se o partizanskim bolnicama u Sremu može praktično govoriti od polovine 1942. godine, kada se zbog povećanog broja ranjenika i bolesnika ukazuje i potreba za njihovim razmeštanjem u okolna sela, po domaćinstvima, čime je olakšan smeštaj i ishrana i osi-gurana veća bezbednost ranjenika. Tako dolazi do formiranja posebnog sistema partizanskih bolnica, organizovanih u vidu tzv. bolničkih jedi-

nica. Ovakva forma zbrinjavanja ranjenika i bolesnika — koja predstavlja kombinaciju zbrinjavanja u stacionarnim partizanskim bolnicama i onoga u vidu ostavljanja ranjenika i bolesnika brizi stanovništva odanog NOR-u — primenjena je u Sremu od 1942. do 1944. godine. Ovakav oblik organizacije bolničke službe podrazumeva da se u jednom selu u kome se nalazila i uprava bolnice s lekarima vršio prijem i obrada ranjenika uz vođenje najnužnije medicinske dokumentacije sa zadržavanjem najtežih ranjenika, dok su ostali bili povereni brizi pojedinih domaćinstava u okolnim selima. U jednom domaćinstvu bilo je smešteno najviše dva ranjena borca, a domaćin kome su ranjenici bili povereni bio je zadužen da obezbedi smeštaj, ishranu ranjenika i sklanjanje u podzemna skloništa u slučaju napada neprijatelja. Stručnu brigu o ranjenicima i bolesnicima u okviru jedne bolničke jedinice — koja je obično brojala trideset do četrdeset povređenih — obavljale su dve bolničarke i lekar.

U bolničkim jedinicama značajna pažnja poklanjana je kulturnom i političkom radu. Organizovane su prigodne priredbe, izdavane bolničke novine u čijem izdavanju su učestvovali i ranjeni borci svojim prilozi- ma (slika 9). Svaka bolnica imala je političkog komesara. Organizovani

Slika 9. — Faksimil naslovne strane lista »Život u bolnici« 15. februara 1944. godine.

su sastanci, kako s ranjenicima, tako i sa sanitetskim osobljem, na kojima se raspravljalo o aktuelnim događajima, diskutovalo o disciplini, ponašanju i obrađivane razne teme.

Dekonzracija ranjenika i bolesnika, s jedne strane, predstavljala je znatno olakšanje u pogledu smeštaja, ishrane i bezbednosti ranjenika, no, s druge strane, znatno otežavala rad sanitetskog osoblja i ukazivanje stručne medicinske pomoći. Ipak, uspešno organizovana sanitetska služba je, uz racionalno korišćenje raspoloživog sanitetskog kadra i upotrebu sanitetskog materijala, uz snalažljivost i samoinicijativnost sanitetskog osoblja, obezbeđivala brzo i efikasno zbrinjavanje ranjenika, a to je značilo ogromno olakšanje za jedinice i omogućavalo njihovu veliku pokretljivost. U bolnicama na teritoriji Srema lečeni su i teški ranjenici i bolesnici iz operativnih jedinica koje su se borile na teritoriji istočne Bosne.

Međutim, za razvojem partizanskih bolnica nije zaostajao ni razvoj sanitetske službe po jedinicama. U vodovima, četama i odredima povređenima je ukazivana prva pomoć. Stalnim organizovanjem tečajeva za bolničarke i osposobljavanjem sve većeg broja devojaka za pružanje prve pomoći obezbeđene su potrebe svakog voda za bolničarkom. U okviru čete postojala je četna bolničarka, higijeničarka i higijenski odbor od četiri borca koji su pružali pomoć na sprovođenju higijenskih mera: sturali su se o čistoći logora, higijeni vode, pranju veša, higijeni boraca. Kada je potreba zahtevala, ranjenik je bio evakuisan u bataljonsko previjalište, koje se nalazilo u blizini borbenog poretka bataljona. Sanitetskom službom u bataljonu rukovodio je referent saniteta bataljona i bataljonska higijeničarka. Nešto udaljenije od mesta borbe, u pozadini, razvijao se brigadni sanitet, u kome je ranjenik dobijao prvu lekarsku pomoć. U sanitetu brigade bio je lekar i šest do deset bolničarki, ali s mrežom sanitetske organizacije po vodovima, četama, bataljonima u brigadi je bilo ukupno 57 bolničarki. Lakši ranjenici su bili zadržavani u brigadnom sanitetu ili su, nakon lekarske intervencije, vraćani u bataljon, dok su teži ranjenici upućivani u pozadinske bolnice.

U toku NOR u partizanskoj vojsci posebno mesto je zauzimaio ranjenik. Odnos komande i ponašanje svakog borca prema ranjeniku već od samog početka rata imao je karakter pravog kulta. Stepem tog kulta ili brige za ranjenike bio je pokazatelj visine borbenog morala svake jedinice. Kultom ranjenika izbijao je na videlo i stalno se potvrđivao osnovni i najdublji etički i humani princip naše borbe i pravi karakter narodnooslobodilačke vojske, a sanitetska služba je davala svoj doprinos ostvarivanju ciljeva NOR-a. O tome svedoče i reči druga Tita upućene III kongresu vojnih lekara održanom u Beogradu 1945. godine. »Hiljade i hiljade boraca spaseno je pod najtežim okolnostima od sigurne smrti i vraćeno u borbene redove blagodareći heroizmu i naporima ljekara i sanitetskog osoblja. Bez najnužnijih hirurških instrumenata, lijekova i zavoja, ljekari su morali sami pronalaziti razne mogućnosti i sredstva da spasavaju borce od smrti«.

Istorijski dokumenti govore da se organizaciji sanitetske službe poklanjala velika pažnja, što je proizašlo iz velike brige za svakog borca i ranjenika. Dobro organizovana sanitetska služba je sa svoje strane dop-

rinosila podizanju borbenog morala, jer je svaki borac mogao da bude siguran da u slučaju ranjavanja neće biti ostavljen.

Razvoj saniteta odvijao se u okviru operativnih jedinica i formiranjem partizanskih bolnica. Odnos broja boraca i sanitetskog kadra, kako se to vidi iz dokumenata, bio je povoljan, tako da je na svakih četrdeset boraca dolazila po jedna bolničarka, a na oko hiljadu boraca jedan lekar.

Značajno je da je posebna pažnja poklanjana moralno-političkom i stručnom obrazovanju sanitetskih kadrova, naročito u okviru tečajeva organizovanih pri brigadnim sanitetima i pozadinskim bolnicama.

Poučeni iskustvom NOB-a, u današnjoj koncepciji opštenarodnog odbrambenog rata, poseban značaj se pridaje organizaciji i pripremi sanitetske službe, da u slučaju eventualnog rata može pružiti što bolje obezbeđenje povređenima i obolelima.

Literatura

1. Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u NOR-u. Knjige 8, 9 i 10; — 2. Dušan Savić: Iz moje ratne beležnice. Acta historica, XIII (1973), 1, str. 119—133; — 3. Dragutin Porges: O nekim karakteristikama snabdjevanja lijekovima i sanitetskom opremom u NOR-u. Acta historica, IX (1969), 1—2, str. 247—264; — 4. Đorđe Dragić: Osvrt na rad sanitetske službe u toku NOR-a, str. 46—55; — 5. Srem. Sremska Mitrovica, 1965. godine, str. 13—30; — 6. Lazar Zrnić: Sanitetsko obezbeđenje i zbrinjavanje ranjenika u vojvođanskim operativnim jedinicama na teritoriji istočne Bosne od aprila 1943. do avgusta 1944. godine; — 7. Izveštaj štaba 16. vojvođanske divizije od 31. XII 1943. Muzej revolucije, Novi Sad, Arh. odeljenje, dokument 11420 mf; — 8. Ilustracije: Vojvodina u NOB-u.

THE ARMY SANITARY ENSURE AND LOOKING AFTER WOUNDED PERSON ON THE TERRITORY OF SREM DURING THE NATIONAL WAR FOR FREEDOM FROM 1941. TILL SEPTEMBER 1944.

Dušanka VESKOVIĆ

During the National war against the fascism, together with the growing strong in army operations, there was the great recovery of army sanitary ensure. There was alot of particular characteristics in organization of sanitary service in the Srem because of the especial conditions that were existing on this territory: it's geostrategic situation, veru important comunciations, great number of German soldiers, etc.

The development of the army sanitary service took place in the operative troops, and by forming the partisan hospitals in the woods. Far away from the enemy, or by leaving the injured persons in the houses in country at the people who felt fancy for the partisan war.

The organization of the army sanitary service was payed a great attention because of the great use and care for the partisans and injured man.

The activity of the sanitary service was seen in qualifying new people throug the courses for the nurses. One of the precious featur characteristic of the people who worked in army sanitary service was enormous pleading, love and care for the wounded persons.

The experiences in the organization and work of the sanitary service during the war on the territory of the Srem, were the significant contribution to all organizations of the sanitary service all over the country that led the national war for the freedom.

IZVEŠTAJ O RADU IZVRŠNOG ODBORA NDIZK JUGOSLAVIJE

— Septembar 1976—maj 1977. godine —

1. Uvodne napomene

Na Godišnjoj skupštini NDIZK Jugoslavije, održanoj u Poreču dana 1. oktobra 1976. godine, doneta je odluka da Izvršni odbor, njegov Sekretarijat, odgovarajuće komisije i redakcija Acta historica nastave s radom do naredne Godišnje skupštine. Odluka je bila obrazložena potrebom da Izvršni odbor i Sekretarijat, u saradnji sa ostalim sekcijama i podružnicama, sprovedu u život reorganizaciju Naučnog društva u skladu s postojećim Ustavom i drugim zakonskim obavezama. Tom prilikom prisutni su izrazili želju da Izvršni odbor najodlučnije radi na pripremanju novog Statuta, po kome bi se dosadašnje Naučno društvo pretvorilo u Savez naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. Sekretarijat IO, u saradnji s komisijom za Statut, postupio je u skladu sa ovom odlukom.

S obzirom na ovaj zadatak, Izvršni odbor je posvetio manje pažnje drugim pitanjima iz problematike rada Društva. Ipak, najviše pažnje bilo je posvećeno pribavljanju finansijskih sredstava za objavljivanje publikacija Društva, kako onih redovnih (Acta historica), tako i monografija i Zbornika radova sa Kongresa podunavskih zemalja u Novom Sadu i VII naučnog sastanka Sekcije za SAP Vojvodinu u Sremskoj Mitrovici.

Izvršni odbor i Sekretarijat razmatrali su u nekoliko navrata predlog prihvaćen na Godišnjoj skupštini u Poreču o održavanju XXVII naučnog sastanka u organizaciji NDIZK SR Slovenije i pretvaranju sekcija i podružnica u republikama i pokrajinama u naučna društva. Na sastancima pojedinih članova Izvršnog odbora s kolegama iz drugih republika i pokrajina razgovaralo se i o tekućim problemima, kao i o radu Naučnog društva u celini.

U radu Sekretarijata uzeli su učešće svi njegovi članovi, uprkos činjenici da je predsednik akad. prof. dr Jovan Tucakov duže vremena bio odsutan zbog bolesti i oporavka. To je delimično usporilo rad Sekretarijata, iako je nastavljeno s dotadašnjom praksom da se razgovara o svim koracima. Tako je najveći deo posla obavljen od strane ostalih članova Sekretarijata, kome su u tome pomogli Mira Seferović, finansijski službenik, i Stevan Poljak, tehnički sekretar.

U toku rada u proteklom periodu Sekretarijat se sve češće susretao s problemom finansija. Nedostatak sredstava za obavljanje najosnovnijih poslova vezanih za rad Sekretarijata stvarali su, a i dalje stvaraju